

Alessandro PARENTI

DĖL PRŪSŲ KALBOS ARTIKELIO

Daugelio prūsų tekstų lingvistinių elementų vertinimas tebelieka labai problemiškas, tarp jų – parodomojo įvardžio *stas* kaip žymimojo artikelio vartojimas. Ypač nėra aišku, ar tokį vartojimą nulėmė vergiška vertėjo ištikimybė originalui arba vokiečių kalbos įtaka, dėl kurios artikelis pateko į prūsų kalbos sistemą (taip yra atsitikę kitose kalbose; plg. Trautmann, 1910, 260). Vienintelis, sistemingai tyrinėjęs šią problemą, yra G. Michelinis. Jis trumpame straipsnyje (Michelini, 1989) aptaria atvejus, kur vokiško originalo žymimasis artikelis prūsiškame Enchiridiono vertime yra išverstas kaip Ø. Tyrinėjimas parodo, kad artikelis dažnai praleidžiamas daiktavardžių junginiuose su prielinksniais; kitais atvejais praleidimai yra labai reti¹. Interpretuojant šiuos duomenis, iškeltos dvi priešingos hipotezės: a) artikelis buvo prūsų kalbos sistemos elementas, bet jo vartojimas truputį skyrėsi nuo artikelio vartojimo vokiečių kalboje; b) prūsų kalboje *stas* buvo rodomasis įvardis ir galėjo būti vartojamas anaforiškai; jo kaip artikelio vartojimas dėl vertėjo kaltės buvo sistemos pažeidimas. Michelinis linkęs palaikyti antrąją hipotezę, nes, jo nuomone, prūsų kalbos tekstai buvo „pagalbiniai vertimai“ („Hilfsübersetzungen“), kad prūsiškai kalbantis galėtų pažodžiui suprasti vokišką originalą. Be to, jis siūlo paaiškinimą, kuris yra kaip kompromisas tarp dviejų hipotezių: dėl vokiečių kalbos įtakos XVI amžiaus prūsų kalboje rodomojo įvardžio *stas* vartojimas padažnėjo, šitaip priartėdamas prie žymimojo artikelio funkcijos.

Nuomones, anksčiau išsakytas šiuo klausimu, tačiau niekada nuodugniai nepagrįstas, galima trumpai peržvelgti, pradedant nuo Trautmanno, kuris mano, kad artikelis prūsų kalboje tikrai buvo vartojamas, nes jis yra išlaikytas antrajame katekizme, kuris yra pataisyta pirmojo versija (Trautmann, 1910, 260). Endzelynas teigia, kad *stas* kaip artikelio vartojimas yra viena iš pirmojo katekizmo klaidų, perėjusi ir į antrąją (Endzelins, 1943, 11). Schmalstiegas irgi aiškiai nurodo, kad tai vertėjo klaida (Schmalstieg, 1971, 134), o Rosinas (1988, 60) artikelį priskiria prūsų kalbos sistemai, tačiau pripažįsta (p. 61), kad jo vartojimas fakultatyvus.

¹ Michelinis (Michelini, 1989, 218) cituoja šešis pavyzdžius. Prie jų dar pridėtini šie: *Tāwan* ← *den Vater* (39₁₈); *semmien* ← *der Erden* (39₂₀); *Swintan* ← *der Heyligen* (45₅); *mensas* ← *des Fleisches* (45₆); *Swintan* ← *der Heiligen* (127₂₁); *grīkan* ← *der Sünden* (127₂₁).

Šiame straipsnyje bus bandoma ieškoti prūsiško teksto elementų, kurie bent iš dalies leistų paaiškinti problemą. Visų pirma reikia pasiremti bendrais dėsniniais: yra žinoma, kad pagrindinis požymis, atskiriantis žymimąjį artikelį nuo rodomojo įvardžio, yra jo būtinumas (Krámský, 1972, 33; Rosinas, 1988, 61), įvairiose kalbose pasireiškiantis skirtingai, bet visur aiškiai atpažįstamas. Todėl *stas* vartojimo savitumas, kuris nepriklauso nuo originalo, gali būti laikomas įrodymu, kad artikelis prūsų kalbos sistemoje tikrai egzistavo. Šiuo požiūriu keli reikšmingi faktai paaiškėja iš pirmo ir antrojo katekizmo nagrinėjimo². Jau buvo pastebėta, kad pirmajame ir antrajame katekizmuose vokiško originalo artikelis dažnai neturi prūsiško atitikmens (Rosinas, 1988, 61; Michelini, 1989, 218). Tačiau nepasakyta, kad junginiuose be prielinksnių *stas* vartojimas vis dėlto yra sistemingas: jis reguliariai vartojamas su daiktavardžių vardininku ir galininku, tačiau niekada su kilmininku; naudininko atvejais (11₄, 13₇, 13₁₄) nėra informatyvūs, nes visada tekstuose eina su savybinio įvardžiu: atrodo, kad prūsų kalbai galioja ta pati vokiečių kalbos taisyklė, pagal kurią daiktavardžiai, einantys po savybinio įvardžio arba kilmininko, artikelio neturi.

Čia nagrinėjamas antrasis katekizmas, kuris, būdamas pataisytas pirmojo leidimas, garantuoja didesnę patikimumą (tačiau žr. Endzelins, 1943, 11); tos vietos, kur pirmasis katekizmas reikšmingai skiriasi nuo antrojo, taip pat yra aptariamoms. Visų pirma peržiūrėti daiktavardžio vardininkai ir galininkai su *stas* (iš viso devyni pavyzdžiai):

- 5₁ *Staey dessimpts Pallapsaey* ← *Die Zehen gebot*
- 5₆ *sten emnen* ← *den namen*
- 5₉ *stan lankinan₃ deynan* ← *den feiertag*
- 7₈ *Stan Druwin* ← *Der Glaube*
- 9₄ *stæns geywans bhe aulaunsins* ← *die lebendigen vnd die toden*
- 9₁₂ *Stan Thawe nouson* ← *Das Vater vnser*
- 13₅ *sten geytien* ← *das brodt*
- 13₁₃ *sten kelkan* ← *den Kelch*
- 13₁₇ *stæ neuwenen Testamenten* ← *das neue Testament*

Daiktavardžio vardininkai ir galininkai su artikeliu vokiškame originale, bet be *stas* prūsiškame vertime, nesudaro didelių sunkumų. Tai pirmiausia skaitvardžiai *Pirmois*⁴ ← *Das Erste* (5₂), *Anters* ← *Das Ander* (5₅) t.t., kurie eina kiekvieno iš dešimties Dievo įsakymų pradžioje; tokiais atvejais skaitvardžių be artikelio vartojimas yra visiškai normalus ir tose kalbose, kuriose artikelis yra būtinas gramatinės sistemos elementas.

² Tekstai cituojami iš Mažiulio (1981) parengto leidimo.

³ I kat.: *Stas Dröffs* (vyr. g. vard.); Toporovas (Toporov, 1975–90, s.v. *druwis*) ir Mažiulis (1981, 85) II kat. *Druwin* laiko galininku.

⁴ *Pirmois* yra įvardžiutinė *Pirmas* (I 5₂) forma; plg. Endzelins, 1943, 71.

Be to, reikia pastebėti, kad vok. *zu richten die lebendigen vnd die toden* atitinka pr. (9₄) *leygenton stæns geywans bhe aulaunsins*, kur yra tik vienas artikelis, pažymintis abu daiktavardžius; tas pats sakinytis yra ir Enchiridione (43₆ ir 127₁₅). Tokia konstrukcija paplitusi daugelyje kalbų; pavyzdžiui, tai įprasta senojoje graikų kalboje tuo atveju, kai du sujungiami daiktavardžiai sudaro referencijos vieneta; plg. Th. 1.1: Θουκιδίδης Ἀθηναῖος ξυνέγραψε τὸν πόλεμον τῶν Πελοποννησίων καὶ Ἀθηναίων. Panašiai yra ir lietuvių kalbos senuosiuose raštuose, kur sakiniuose, panašiuose į čia paminėtą prūsiškąjį, pasitaiko atveju, kai tik vienas iš dviejų sudaiktavardėjusių būdvardžių yra įvardžiuotinis; pav. Mž 22₃ *suditu giwu ir numirusuiu*, SP I 4₃₀ *Sudziu giwuiu ir mirusiu*.

Tokio tipo junginiuose apibrėžtumas lengvai numanomas ir be artikelio; todėl tokiomis atvejais visiškai artikelio nebuvimas galbūt yra labiau paplitęs reiškinys. Taip yra II katekizme *kas est tykynnons dængon bhe semmien* (7₁₀), kur vok. konstrukcija *Schepffer himmels vnd der erden* išversta kaip reliatyvinis sakinytis su dviem galininko papildiniais (tas pats sakinytis aptinkamas ir Enchiridione 39₁₉ ir 127₄).

Galininko be artikelio pavyzdys – junginyje *salobisquan limtwey* (II 5₁₇; I kat. *pattiniskun lembtwey*), kur atitinka vok. *Ehebrechen*; artikelio nebuvimą galima paaiškinti tuo, kad daiktavardis čia neturi referencijos funkcijos.

Du atvejai tekste yra kur kas problemiškesni: II 5₆ ir 5₉ (žr. aukščiau) yra pataisymai; pirmajame katekizme vok. artikelis išverstas kaip rodomasis įvardis *schis* (I 5₆ *schan emnen*, I 5₉ *schan lankenan deinan*); atrodytu, tai patvirtina hipotezę, kad prūsų kalboje tikslaus vok. artikelio atitikmens nebuvo. Bet labiau tikėtina, kad klaida atsirado dėl vertimo būdo: vertimo autorius pateikdavo savo pagalbininkui trumpas teksto atkarpas arba ir pavienius žodžius ir gaudavo prūsiškus atitikmenis, kuriuos dažnai užrašydavo netikrindamas jų tikslumo arba nekreipdamas dėmesio į kontekstą; pav. I 9₁₅ *laeims* „turingas“ atitinka vok. *Reich* „karalystė“ dėl homofonijos su būdvardžiu *reich*.

I 9₈ *Ainan perroniscon swintan* ← *Die gemeyne der heyligen*: atitikimas tarp vok. žymimojo ir pr. nežymimojo artikelio yra tikrai tariamas. Tekstas, kuriuo naudojosi vertėjas, buvo kitas: plg. III 126₂₂ *ein Gemeinschafft der Heiligen*; antrajame kat. nesutapimo nebėra dėl nežymimojo artikelio praleidimo⁵.

Kaip jau buvo minėta, II katekizme kilmininko formos visuomet yra be artikelio (aštuoni pavyzdžiai, įskaitant tris iš 11₁₄):

9₂ *preytickaray deywas wysssen mukis thawa* ← *zur rechten Gottes des almechtigen Vaters*

9₈ *Perronisquan swyntan* ← *Die gemeyne der heyligen*

9₉ *Etwerpsennian griquan* ← *Vorgebung der sünden*

9₁₀ *Etskysnan menses* ← *Aufferstehung des fleysches*

⁵ Artikelio nebuvimas gali būti aiškinamas ir tuo, kad *Perronisquan* yra valdomas prielinksnio *en* (9₆).

11₁₄ *en emnen Thawas bhæ sounons bhæ swyntas naseylis* ← *jm namen des Vaters vnd des Sohns vnd des heyligen Geysts*

13₁₉ *prey etwerpsennian griquan* ← *zur vergebung der sünden*

Enchiridione artikelis reguliariai vartojamas ir su kilmininku; plg. anksčiau cituotą II 11₁₄ su III 59₁₅ *en Emnen steise Tāwas bhe steise Saūnas bhe steise Swintan Noseilīs* (taip pat ir III 71₁₉, 107₂₄, 129₁₀). Išimtys yra labai retos: III 45₄ *Stan perōniskan Swintan etwerpsennian steise* [artikelis!] *grijkan etskāsnan mensas* ← *Die gemeine der Heyligen / Vergebung der Sünden / Aufferstehung des Fleisches*; III 127₂₀ *aīnan perōniskan Swintan / Etwerpsennian grīkan* ← *ein Gemeinschaft der Heiligen / Vergebung der Sünden* (trečioji sintagma *Aufferstehung des Fleisches* neišversta); ištrauka randama (šiek tiek skirtinga) ir pirmajame, ir antrajame katekizmuose.

Atrodo, kad junginiuose su prielinksniais *stas* dažnai neišverstas; iš penkiolikos vok. originale turinčių artikelį junginių su prielinksniais tik tai trys prūsiškame vertime išlaiko artikelį:

11₉ *Assæ stan Crixtisnan* ← *Von der Tauffe*

13₄ *anstan naktin* ← *jn der nacht*

13₁₃ *postan bitans ydi* ← *nach dem Abendmal*

Prie jų galima pridurti 7₁₅ *æsestan jungprawan Marian* ← *von Maria der jungkrawen*, kur sintagmos elementai išsidėstę skirtingai.

Likusiais atvejais prūsiškame tekste yra paprastas prielinksnis; keturis kartus vok. tekstas prielinksniį ir artikelį pateikia atskirai:

7₁₈ *prey pykullien* ← *zu der hellen*

7₁₉ *hæse gallans* ← *von den todten*

9₆ *en swyntan naseylien* ← *an den heyligen Geyst*

11₇ *æsse wargan* ← *von dem vbel*

Aštuonis kartus vok. originale randamas su artikeliu sujungtas prielinksnis:

7₁₄ *hæse swyntan naseylien* ← *vom heyligen Geyst*

7₁₉ *An tirtien deynan*⁶ ← *Am dritten tag*

9₂ *preytickaray deywas* ← *zur rechten Gottes*

9₁₃ *ændengon* ← *jm himmel*

9₁₇ *endengan* ← *jm himmel*

11₁₄ *en emnen* ← *jm namen*

13₁ *Assa Sacramenten* ← *Vom Sacrament*

13₁₉ *prey etwerpsennian* ← *zur vergebung*

Junginiuose su prielinksniais aiškiai pasireiškia vertimo vergiškumas: negali nestebinti tas faktas, kad antrajame katekizme vok. su artikeliu sujungtą prielinksniį prūsiškame tekste visada atitinka paprastas prielinksnis. Įdomu pastebėti, kad I katekizme 7₁₄ skaitome *assastan swintan naseilen* ← *vom heiligen Geyst*, o II katekizme *stan nebèra*; sunku aiškiai nustatyti, kodėl buvo padaryta pataisa, bet atrodo įmanoma

⁶ I kat.: *Tirtin deinam* (taisytinas į: *deinan*).

prielaida, kad vertėjas, turėdamas išversti su artikeliu sujungtą prielinksniį, laikėsi nuomonės, jog *stas* galima praleisti. Atrodo, kad ir Enchiridiono duomenys hipotezę patvirtina: iš 77 prielinksnio su artikeliu pavyzdžių vok. originale 63 kartus prūsiskame tekste išverčiami abu elementai, 14 kartų – tik tai prielinksnis; priešingai, iš 69 su artikeliu sujungto prielinksnio atvejų vok. tekste 64 kartus pr. vertime pavartotas tik prielinksnis⁷.

Reikšmingiausias iš pateiktų faktų yra *stas* nevartojimas su kilmininku; tai pastebime pirmajame ir antrajame katekizmuose, retais atvejais, kaip matėme, ir Enchiridione. Toks *stas* vartojimas nestebina lingvistinės tipologijos požiūriu: tai panašu į kitas kalbas, kur apskritai egzistuoja koreliacija tarp artikelio buvimo ir daiktavardžio linksnio arba sintaksinės funkcijos. Aiškiausią pavyzdį matome bulgarų kalboje, kur su vienaskaitos vyriškosios giminės daiktavardžiais vartojamos dvi žymimojo artikelio formos: ilgoji (-*ăt*: pav. *gradăt* „miestas“) ir trumpoji (-*a*: pav. *grada*). Trumpoji artikelio forma yra kilusi iš senovinės kilmininko-galininko galūnės; tai yra periodo, kai artikelis buvo vartojamas tik su vardininku, pėdsakas. Tai tikrai įrodo Bozvelio *Slavjanobolgarskaja gramatika* (1835), kur pateikiamos dvi vardininko formos, *orel* „erelis“ (be artikelio) ir *orelat* (su artikeliu), o kilmininko-galininko tik tai viena forma *orla*, kuri akivaizdžiai tinka tiek apibrėžtumui, tiek neapibrėžtumui reikšti (plg. Mayer, 1988, 66). Panašiai yra ir rumunų kalboje, kur prielinksniai (kurie gali būti laikomi linksnių žymėmis) pašalina žymimąjį artikelį.

Atsižvelgiant į skirtingas morfologines priemones, taip pat vartojamas apibrėžtumo kategorijai reikšti, matyti, kad slovėnų kalboje opozicija tarp įvardžiuotinės ir neįvardžiuotinės būdvardžio formos pasireiškia tik tai vienaskaitos vyriškosios giminės vardininko ir galininko atvejais (Lencek, 1982, 189). Panaši situacija aptinkama ir lietuvių kalbos senuosiuose raštuose, pav. Bretkūno Naujojo Testamento vertime: keliuose čia pasikartojančiuose posakiuose (*Wiriausieghi kunigai, Schwentiej* ir jų variantai) būdvardžio vardininkas visada įvardžiuotinis; galininkas ir kilmininkas kartais įvardžiuotiniai, kartais neįvardžiuotiniai; kiti linksniai niekada nebūna įvardžiuotiniai (Parenti, 1995, 78 tt.).

Taigi skirtingose kalbose pasireiškia koreliacija tarp apibrėžtumo žymės buvimo ir linksnio žymėtumo laipsnio. Mažiau žymėti linksniai labiau linkę gauti apibrėžtumo žymę; daugiau žymėti linksniai (ir junginiai su prielinksniais) apibrėžtumo žymę gauna rečiau. Grįžtant prie prūsų kalbos, reikia pasakyti, kad *stas* vartojimas pirmajame ir antrajame katekizmuose atitinka šias pastabas ir neprieštarauja hipotezei apie jo

---

⁷ Likę penki pavyzdžiai tokie: III 65₁₀ *esse stesmu klausīwingin* ← *vom Beichtiger*, 97₂₁ *enstan buttan* ← *im hause*, 101₁ *prēistan swintan bausennien* ← *zum heiligen Stand*, 103₁₀ *ēnstan wirdan* ← *im Wort*, 129₁₅ *prastan vndan* ← *durchs Wasser*.

kaip žymimojo artikelio statusą: *stas* vartojamas su tiesioginiais linksniais, bet ne su kilmininku (kaip sakyta, apie naudininką nėra duomenų). Be to, *stas* atsirasti iš dalies trukdo prielinksnis. Taigi, atrodo, kad pirmojo ir antrojo katekizmų duomenys pateikia kai kurių nuorodų, kad artikelis XVI amžiaus prūsų kalboje tikrai buvo vartojamas.

Turint galvoje, kad *stas* vartojimas pirmajame ir antrajame katekizmuose skiriasi nuo vartojimo Enchiridione, reikia manyti, kad tekstai buvo rašomi iš dalies skirtingomis šnektomis, ir Enchiridiono šnektai vokiečių kalba turėjo daugiausia įtakos. Atrodo, kad šią išvadą patvirtina tas faktas, jog vadinamosios *Mischkonstruktionen* aptinkamos tiktai Enchiridione. Šias konstrukcijas, nepaisant neigiamo Endzelyno vertinimo (Endzelins, 1943, 54), šiuo metu linkstama laikyti ne Vilio klaidomis, o gyvosios prūsų kalbos ypatybe (žr. Mažiulis, 1968, 28; Euler, 1985, 180).

ON THE OLD PRUSSIAN ARTICLE

Summary

There is evidence of the presence of the article in Old Prussian (evidently due to the influence of German), so that the use of *stas* as an article in Old Prussian texts is not to be considered a mistake on the part of the translators. In Catechisms I and II, in correspondence with the German definite article, nouns in the nominative and accusative cases are regularly preceded by *stas*, whereas nouns in the genitive never have *stas* (for the dative case we have no data). A cross-linguistic comparison shows that it is possible to have a differentiation of this kind in the occurrence of definite markers according to the case. Since nouns in the genitive regularly take the article in the Enchiridion, the difference between Catechisms I and II and the Enchiridion may reflect partially different dialects.

Literatūra

- Endzelins J., 1943, Senprūšu valoda, Rīga.
- Euler W., 1985, Zur Frage der Mischkonstruktionen im Altpreussischen, – Grammatische Kategorien. Funktion und Geschichte, Akten der VII. Fachtagung der Indogermanischen Gesellschaft, Berlin, 20.–25. Februar 1983, hrsg. von B. Schlerath unter Mitarbeit von V. Ritter, Wiesbaden, 170–180.
- Lencek R. L., 1982, The Structure and history of the Slovene language, Columbus.
- Mayer G. L., 1988, The Definite article in contemporary standard Bulgarian, Berlin
- Mažiulis V., 1968, Zum preußischen bzw. baltischen Instrumental singular, – Baltistica, IV (1), 23–29.
- Mažiulis V., 1981, Prūsų kalbos paminklai, II, Vilnius.
- Michelini G., 1989, Der Artikel im Altpreußischen. Eine textsemantische Analyse, – Zeitschrift für Slawistik, 34, 217–220.
- Parenti A., 1995, Observations on the use of the definite adjective in Bretkūnas' translation of the New Testament, – Res Balticae, I, 77–87.
- Rosinas A., 1988, Baltų kalbų įvardžiai, Vilnius.
- Schmalstieg W. R., 1971, A new look at the Old Prussian pronoun, – Baltistica, VII (2), 129–138.
- Toporov, 1975–1990 – Топоров В. Н. Прусский язык. Словарь, I–V (A–L), Москва.
- Trautmann R., 1910, Die altpreussischen Sprachdenkmäler, Göttingen.